

SERAFIM SEPPÄLÄ

Antiikista Bysanttiin: Aatehistoriallisia murroksia. Helsinki: Gaudeamus 2021. 448 s.

Serafim Seppälä on viimeisten kahdenkymmenen vuoden aikana kirjoittanut useita myöhäisantiikkiin ja varhaisbysanttilaiseen aikaan pureutuvia kirjoja sekä kääntänyt varhaiskristillistä kirjallisuutta eri kielistä. Onkin kiinnostavaa saada lukea Seppälän tulkinta yhdestä länsimaisen historian tärkeimmistä murroskausista. Myöhäisantiikin aikana antiikin sivistys muokkautui kristillisen kulttuurin hallitsemaksi ajanjaksoksi, joista myöhemmin on käytetty nimityksiä bysanttilainen ja keskiaikainen maailma. Arvioin kirjaa myöhäisantiikin ja varhaiskristillisyyden aate- ja sosiaalishistorian tutkijan näkökulmasta.

Karkeasti ottaen myöhäisantiikin tutkimusta on hallinnut kaksi kiistaa: Luonnehtiiko ajanjaksoa antiikin kulttuurin ja Rooman valtakunnan romahdus vai vähittäinen muutos kohti uutta? Onko kristinusko ollut aatehistoriallisesti antiikin kulttuuria eteenpäin kantanut vai sitä rappeuttanut voima, ja mikä on ollut kristinuskon sosiaalishistoriallinen vaikutus ihmisten elämään? Kansainvälinen aiheita koskeva keskustelu on viime vuosikymmeninä korostanut, että myöhäisantiikin mullistuksia on tarkasteltava yksityiskohtia ja monimuotoisuutta kunnioittaen. Eri ilmiöiden vaikutukset ovat voineet olla eriaikaisia ja jopa erisuuntaisia.

Seppälä on valinnut kaksitoista teemaa, joiden avulla hän seuraa antiikin aatemaailman muotoutumista eli sitä, miten kristinusko muutti ”maailman katsomisen tapaa”, kuten hän asian muotoilee. Lähtökohta mahdollistaa asioiden monimuotoisen tulkinnan edellä mainittuun tapaan. Teemat ovat sielun ja ruumiin suhde, seksuaalisuus, lapsuus, orjuus, katsominen, tuoksut, ystävyys, suudelma, unet, kuolema, eläimet ja nauru. Valikoima on riemastuttava: kyseessä on hieno läpileikkaus niin sanotun uuden kulttuurihistorian piirissä esiin nostetuista teemoista, joita vielä hiljan pidettiin liian marginaalisina tutkimuksen kohteiksi.

Seppälä kirjoittaa, että hänen menetelmänään on nostaa teemoittain ensin esiin antiikin maailmasta muutama keskeinen filosofinen puheenvuoro ja sukeltaa sitten varhaiskristillisten kirjoittajien näkemyksiin. Ongelmallista kuitenkin on, että monen teeman yhteydessä antiikin ajattelutapoja saavat edustaa Aristoteles ja Platon – heitä nimittäin erottaa patristisen kauden ajattelijoista yli 700 vuotta. Aatehistoriallisen taustan osalta hedelmällisempi vertailukohta olisi löytynyt Rooman valtakunnan sisältä: mitä esimerkiksi Marcus Aurelius, Plutarkhos, Plotinos tai Libanios ovat käsiteltävistä teemoista kirjoittaneet?

Otan esimerkiksi itselleni tutuimman teeman, lapset. Platonin ja Aristoteleen lapsikuva ei edusta Rooman valtakunnassa ennen kristinuskon nousua vallinnutta tilannetta. Esimerkiksi lasten viattomuus ja yksinkertaisuus olivat jo ei-kristillisessä antiikissa jaettuina näkemyksiä (vrt. s. 102–103). Lapsiteema valottakoon tässä toistakin kirjan ongelmaa: siinä missä kristillisen ajatusmaailman kuvaus yhdistelee pääsääntöisesti taidokkaasti alkuperäislähteitä ja tuoretta tutkimusta, ei-kristillisen antiikin kuvaus ei ole yhtä tasapuolista. Niinpä korkeaa lapsikuolleisuutta käytetään perustelemaan, miksi lasten ihmisarvo olisi ollut esikristillisessä maailmassa vähäisempi. Ihmisarvon puutteesta esitetään esimerkkinä myös abortin yleisyys, samoin kuin lasten heitteillejätto sekä tyttölasten surmaaminen (s. 90–91). Lisäksi lasten epätasa-arvoa perustellaan lapsiorjuudella ja lapsityöllä (s. 85). Mutta kun Seppälä kirjoittaa kristillisestä lapsikuvasta, hän ei kirjoita mainituista teemoista osana kristittyjen lasten elämää, vaan korostaa lasten täyttä ihmisarvoa (s. 126). Korkeassa kuolleisuudessa ei kuitenkaan tapahtunut muutoksia, abortti- ja lastenmurhamäärien arviointi kristillisenä aikana on aivan yhtä vaikeaa kuin esikristillisenä, ja lasten heitteillejätto ja orjuuttaminen jatkuivat kuten ennenkin. Uusimman tutkimuksen perusteella keskeisiä muutoksia olivat lähinnä (orja-)lasten seksuaalisen hyväksikäytön väheneminen sekä se, että hylätyistä lapsista huolehtimista alettiin

pitää erityisenä hyveenä. Seppälä on tukeutunut kirjassaan vahvasti Odd Magne Bakken (2005) paljon kritiikkiä saaneeseen tutkimukseen. Seppälä toistaa Bakken perusväitteen, jonka mukaan vasta kristinuskon myötä ”[l]apsista tuli täysiä ihmisiä” (s. 106). Tämä ei kuitenkaan vastaa tutkimuksessa vallitsevaa käsitystä. Vaikka Seppälä itse useasti varoittaa, ettei käytäntöjä ja ideologiaa sovi vertailla keskenään, kyseiset näkökulmat saattavat sekoittua peräkkäisissä lauseissa: ”Kreikkalaiset ja roomalaiset *tekivät* abortteja sekä hylkäsivät ja surmasivat lapsiaan. Juutalaiset sen sijaan eivät *hyväksyneet* mitään näistä.” (korostukset minun).

Taustalla näyttäisi olevan teoksen periodisatioon liittyvä ongelma. Antiikki-termin merkityksen rajaaminen ei-kristilliseen kulttuuriin vaikuttaa kirjan perusasetelman näkökulmasta harhaanjohtavalta ja yleisen kielenkäytön vastaiselta – onhan kristinusko syntynyt nimenomaan antiikin maailmassa. Kun Seppälä määrittelee ”Bysantin” ajanjaksoksi, jolloin Välimeren itäosaa hallitsee kristillinen kulttuuri – 300-luvun lopusta alkaen – väliin jää Seppälän varhaiskristilliseksi ja myöhäisantiikiksi määrittelemä ajanjakso. Kun hän sitten vertailee ei-kristillistä ”antiikkia” ja kristillistä ”Bysanttia” aatehistoriallisesti, seuraa ongelma: kaikki havaittu muutos lukeutuu kuin itsestään kristinuskon aikaansaamaksi. Vaihtoehtona olisi siis ollut kristillisen ja ei-kristillisen ajattelun vertaileminen yhteisessä ”varhaiskristillisyyden ja myöhäisantiikin” kontekstissa.

Sivuteema kirjassa on itäisen ja läntisen Välimeren kulttuurien vertailu. Esitetyt näkemykset ovat kiinnostavia, mutta eivät paikoin tunnu täysin oikeudenmukaisilta. Seppälä johdattelee ajatukseen lännen nuivemmasta suhtautumisesta seksuaalisuuteen ja lapsen hankkimiseen viittaamalla Ambrosius Milanolaisen näkemykseen avioliiton nurjista puolista (s. 69). Johannes Khrysostomokselta puolestaan siteerataan kohtaa, jossa korostetaan, ettei seksistä kieltäytymistä avioliitossa voi perustella asketismi-ihanteella eikä lasten synnyttämisessä ole mitään saastaista (s. 79). Kuitenkin Ambrosius toisaalla kirjoittaa lapsista ja lastenlapsista suurena siunauksena, Augustinus toruu aviovelvollisuutensa asketismin vuoksi hylkäävää avioaimoa ja Khrysostomos puolestaan esittää – monen muun idän patristisen kirjoittajan tavoin – aivan samoja

argumentteja avioliittoon liittyvistä huolista kuin Ambrosiuskin. Nämä esimerkit poimin kirjastani *Children and Asceticism in Late Antiquity* (2015).

Antiikista puuttuu monia sellaisia käsitteitä, joita nykyisin käytämme menneisyyden ymmärtämiseen. En pitäisikään tällaisten termien menetelmällistä käyttöä harhaanjohtavana. Näin ollen ”identiteetti”, ”seksuaalisuus” tai ”universaalit ihmisoikeudet” (vrt. s. 17, 384) eivät lähtökohtaisesti ole sen hankalampia kuin ”yhteiskunta” tai ”perhe”, joilla ei myöskään ole vastaavuutta kohdemaailman kielenkäytössä. Termejä voidaan käyttää tarkasti tai löysästi; tämä ei ole käsitteiden vaan niiden käyttäjien asia. Ilman menetelmällisiä käsitteitä, jotka ovat lähtöisin omasta kontekstistamme, ei ole tutkimusta, sillä voimme ymmärtää menneisyyttä vain suhteessa nykyhetkeen. Yksi esimerkki tästä on suomen kielen sana ”orja” merkitysvivahteinen. Olisi ollut kiinnostavaa, mikäli Seppälä olisi täsmentänyt väitettään, että keskibysanttilaisella ajalla *doulos* ei enää tarkoittaisikaan ”orjaa” vaan ”palvelijaa” (s. 151). Jos henkilöt saivat palkkaa ja olivat vapaita siirtymään itsenäisesti toisen henkilön palvelukseen, ”palvelija” on tietysti parempi nimitys. Jos ei, ”orja” on yhä pätevä termi.

Orjuus kipupisteenä kristinuskon historiassa tulee kirjassa kiinnostavasti esiin. Bysantissakaan kukaan ei esittänyt – ehkä Gregorios Nyssalaista lukuun ottamatta – että orjuus sinänsä olisi väärin, vaikka orjien ihmisyyttä ja heidän hyvän kohtelunsa välttämättömyyttä korostettiinkin. Esimerkkinä lukuisista hyvistä havainnoista on ihonväriin liittyvien käsitysten muuttuminen ja ”mustuuden” liittyminen orjuuden ideaan (s. 139–153). Tämä on myös esimerkki siitä, miten kulttuuriset käsitykset ovat todellakin alati muuttuvia – ja näissä muutoksissa se, mitä sanoja käytämme, ei todellakaan ole yhdentekevää. Seppälällä on muutenkin erinomaisia huomioita merkitystään muuttavista termistä, kuten sanasta *nous* (s. 29) sekä erityisesti rakkaus- ja ystävyssanastosta (s. 207–223). Muutenkin ystävyysluku, jossa Seppälä vertailee antiikkibysanttilaista ystävyysnäkemystä nykyaikaan, on kiehtova. Luku sisältää monia oivalluksia, jotka lähtevät liikkeelle ystävyyskunnianpalautuksesta romanttisen rakkauden rinnalle ja sen yli.

Aistimisen aatehistoriaa käsittelevät luvut olivat minulle kirjan parasta antia. Ne osoittavat Seppälän

laajan lukeneisuuden ja taidon kirjoittaa selkeästi vaikeasti sanallistettavista aiheista, kuten tuoksuista ja katsomisesta. Samoin esimerkiksi Kristuksen tuoksun pohdinta ja tuoksujen ilmeneminen liturgiassa avaavat uusia näkökulmia myöhäisantiikin maailmaan, kuten myös luvut suutelemisesta, eläinuhrien aatehistoriasta sekä unista ja niiden tulkinnasta. Nauru ja huumori ovat aina kuuluneet sekä ihmisyhteisöjen elämään että yhteisöistä kertovaan kirjallisuuteen, ja menneisyyden lähteitä on tärkeää lukea huumorin mahdollisuus mielessä pitäen.

Sielun ja ruumiin suhdetta sekä kuolemaa käsittelevät luvut tuovat terävimmän esiin muutoksen kohti uutta, bysanttilaista ja kristillistä aatemaailmaa. Silti kuolemankin kohdalla esikristillisen maailman toiseus korostuu ehkä liikaa: kuolemaan suhtautumisen kuvaaminen pelkästään ”syväksi toivottomuudeksi” (s. 299) ei tee antiikin ajattelulle oikeutta. Ajatus, että elämä jatkuu vain jälkeläisissä, saattaa olla ”arkinen” (s. 302), mutta se ei tee ajattelumallista vähemmän merkittävää eikä estä siitä nousevaa toivoa. Myös esikristillisestä maailmasta olisikin oikeutettua sanoa, että ”toivosta tuli keino tasapainottaa surutyötä niin, että epätoivo ei muodostunut absoluuttiseksi” (s. 308) – vaikka tämä toivo ei noussutkaan kuolemanjälkeisestä elämästä, vaan jatkuvuudesta jälkeläisissä ja sukulaisissa, muistoissa, teoissa, opetuksen ja kasvatuksen tuloksissa sekä yhteisön jäsenenä elämisessä ja kuolemässä.

Seppälällä on yksittäisissä luvuissa taipumusta korostaa kristinuskon aiheuttamaa muutosta. Epilogissaan hän kuitenkin nostaa esille jatkuvuuksia ja liittää kristinuskon tradition antiikin aatemaailmaan, joskin on ”selvää, että kristinuskon muutti maailman katsomisen tapaa monella tavalla” (s. 382). Monet näistä muutoksista vaikuttavat yhä kulttuurissamme. Vaikka olen yllä kritisoinut kirjasta välittyvää antiikkikuvaa, toivon kirjalle sekä sen sujuvalle ja monimuotoiselle myöhäisantiikin ajattelun analyysille paljon lukijoita. Kirja suo monia oivalluksen hetkiä ja tutkijalle inspiraatiota edetä kohti uusia hedelmällisiä tutkimusmaastoja.

Ville Vuolanto, dos.
Historian yliopistonlehtori
Tampereen yliopisto

JARO KARKINEN

Tälle kalliolle minä rakennan kirkkoni:
Paaviuden historia Pietarista Gregorius
Suureen. Helsinki: Studium Catholicum 2021.
517 s.

Paaviuden varhainen historia on monella tavalla haastava aihe. Alku, jossa apostoli Pietari nähdään Rooman ensimmäisenä piispana, on paaviuden katolisen tulkinnan kannalta tärkeä ja historiallisesti tunnustuskuntia jakava. Toisaalta Rooman piispuuden ensimmäinen puoli vuosituhatta on pitkä ajanjakso, jolloin Rooman valtakunta muuttui ja lopulta hajosi lännessä samalla kun kristinusko levisi ja kehittyi. Konteksti on siis yhdeltä kannalta varsin laaja, mutta Rooman piispoilla oli näiden kehityskulkujen kanssa kovin vähän tekemistä. Yksi haaste onkin, että tämä varhainen historia saa merkityksensä siitä, millaiseksi paavius muotoutui vasta paljon myöhemmin. Haasteista suurin on kuitenkin lähdetilanne: valtaosa varhaisia Rooman piispoja koskevasta lähteistä on syntynyt vasta 300-luvulla tai sen jälkeen, kun kristinusko oli ensin sallittu ja lopulta noussut valtauskonnoksi. Tämä muutti peruttamattomasti myös Rooman piispan aseman ja sitä kautta sen, millaista tietoa menneisyydestä tarvittiin. Jaro Karkinen on tarttunut näihin haasteisiin laatiessaan kokonaisuuden Rooman piispoista Pietarista Gregorius Suureen. Teos heijastaa syvää kiinnostusta aiheeseen ja on selvästi suuren työn tulos. Se on kuitenkin myös monella tapaa ongelmallinen.

Keskeinen kirja määritlevä valinta on Karkisen päätös seurata *Annuario Pontificio*n virallista paaviuetteloa ja kirjoittaa myös listan varhaisista paaveista kuin he olisivat historiallisia henkilöitä. Samalla kaikkia kutsutaan paaveiksi. Tältä osin Karkinen sivuuttaa kysymykset kristillisen virkarakenteen ja seurakuntien varhaisesta kehityksestä. Jos ne huomioitaisiin, johtaisivat ne edelleen kysymään, millainen Rooman seurakunta tai sen esipaimenen virka on ensimmäisinä vuosisatoina voinut olla ja onko siististi toisiaan seuraavien yksittäisten varhaisten paavien luettelo ylipäätään todennäköinen. Karkinen itse asiassa toteaa myöhemmin (s. 128) seurakuntajärjestyksen vakiintuneen vasta 200-luvulla, mutta ei pohdi, mitä siitä seuraa varhaisemman historian osalta.